

Nyfikenhet, frihet och äventyr...

De flesta har säkert hört talas om den mycket omfattande, svenska emigrationen till Amerika. Många har dessutom kanske mer eller mindre avlägsen släkt i det stora landet på andra sidan Atlanten. Emigrationen till Amerika understöddes av starka propagandaapparater från amerikanskt håll i svenska tidningar och pamfletter, och längtan bort, drömmen om något eget, ett friare liv, tillsammans med berättelser om personer och familjer som lyckats "där borta" gjorde att närmare två miljoner svenskar emigrerade till Amerika under perioden 1840-1930.

Men Afrika då - ett land som var mycket mer okänt och outforskat än Amerika?

Den svenska emigrationen till Afrika startade, i likhet med den till Amerika, redan på 1600-talet, men tog ordentlig fart först på 1800-talet. Nyfikenhet, frihetslängtan och äventyr var de absolut största anledningarna till dessa mycket långväga resor. Under segelfartygens tid, som varade åtminstone till senare halvan av 1800-talet innan de stora ångfartygen började trafikera Atlanten, tog resan Europa-Amerika lång tid och var både mycket obekväm och mycket farlig. Att resa till Afrika var dessutom ännu mer komplicerat med segelfartyg, och kunde ta inemot tre månader. Detta berodde på att fartygen först måste följa Engelska kanalen och lägga till i Liverpool, för att sedan fortsätta mot Kanarieöarna. Därefter tog resan en oväntad vändning västerut, tvärs över hela Atlanten för att komma till Sydamerikas kust, för att först där kunna invänta lämpliga vindar mot Sydafrika och Kapstaden!

Det svenska Afrikafarandet kom aldrig att bli lika omfattande som det till Amerika. Men forskningen räknar ändå med att närmare 12 000 svenskar emigrerade till Afrika under perioden 1600-1900, och många gifte även in sig i ursprungsbefolkningen.

Framför allt reste svenskarna till södra Afrika, till länder som nuvarande Namibia, Angola och Sydafrika. Forskare räknar med att det på 1870-talet fanns omkring 350-375 européer i Namibia. Av dessa var omkring 120 svenskar! Det uppstod starka nätverk och förbindelser mellan svenskarna, och flertalet av dem var mycket goda affärsmän, entreprenörer, jägare och handelsmän. Många byggde upp enorma förmögenheter, och ett av världens absolut största ölbryggerier, South African Breweries (SAB), byggdes upp i omgångar av två svenskar. Företaget hyllar än idag sin svenska historia, och gav för ett par år sedan ut ett jubileumsöl kallat "Ohlsson" efter en av sina svenska grundare.

Till Afrika reste också många naturinintresserade svenskar. I början av 1800-talet levde ännu arvet från Carl von Linné och hans efterföljare mycket starkt i den svenska folksjälen, och oerhört skickliga amatörforskare och upptäcktsresande reste till Afrika för att upptäcka och kartlägga kontinenten, och för att samla in exemplar av fåglar, insekter och andra djurarter. Några av världens förnämsta samlingar av afrikanska djurarter, flera idag dessutom utdöda, kom till svenska museer, tack vare dessa idag nästan bortglömda svenska upptäcktsresanden!

I den här utställningen ska vi berätta lite kort om några av dessa fantastiska svenska Afrikaresenärer, både de som enkom reste för äventyret att få upptäcka och samla in, och om de som kom för att starta affärsverksamhet. Utställningen om personer och berättelser blir en helhet, och är ett samarbete med Vänersborgs Museum och Projekt Afrikafararna, som under många år har kartlagt dessa svenskar. I en del av utställningen berättar vi särskilt om en av dessa svenskar, Carl Edward Bergh, som har anknytning till Kivik...

De första pionjärerna

Karl Johan Andersson föddes år 1827 i de värmländska skogarna. Karl Johan var oerhört naturintresserad och samlade under hela sin barndom och uppväxt på fågelägg och insekter. Hans naturintresse förde honom omkring år 1850 till Afrika, som han hade bestämt sig för att utforska och kartlägga. Han bytte då till den mer engelskklingande stavningen Charles John. Efter de första expeditionsförsöken insåg han att han måste tjäna ihop en del pengar för att finansiera sina fortsatta resor.

I Walvis Bay (i nuvarande Namibia), som på 1850-talet inte var mycket mer än ett par småhus mitt i öknen, slog sig Andersson ihop med en annan svensk, Anders Ohlsson, som i Kapstaden redan hade byggt upp en mindre förmögenhet - idag är hans imperium känt som South African Breweries. I Walvis Bay tog Andersson och Ohlsson in handelsvaror för fortsatt distribution över stora delar av södra Afrika genom sin handelsstation i Otjimbingwe.

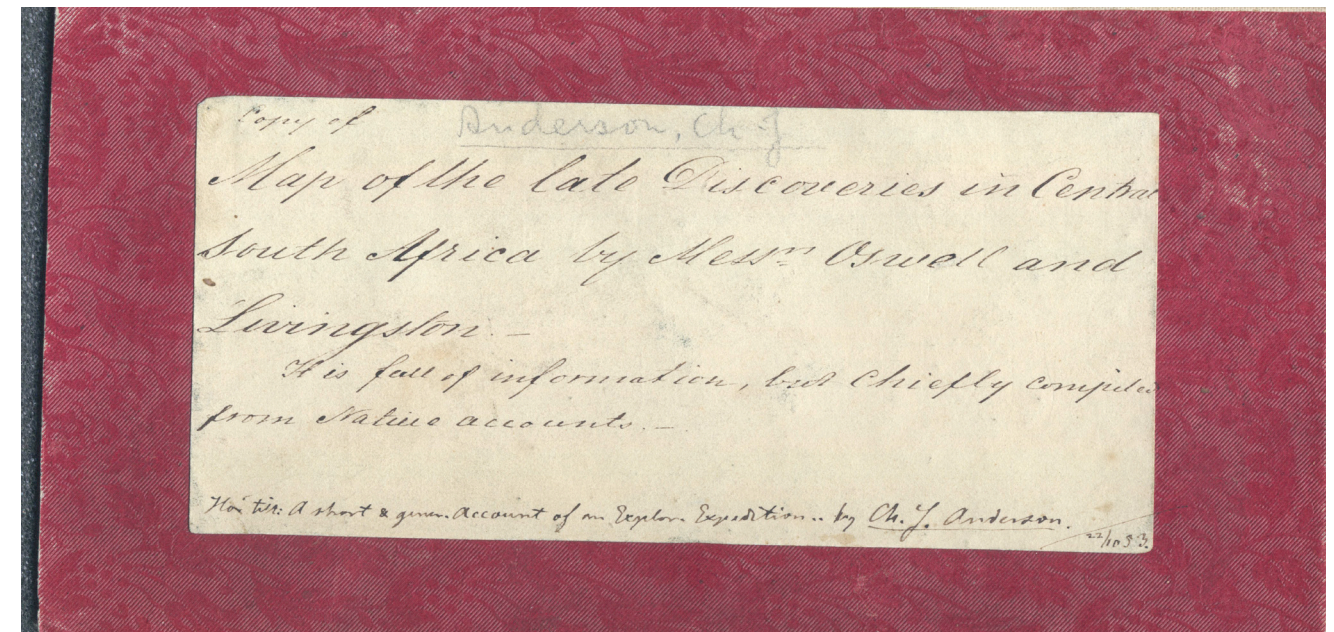
Bild från en av många Afrikaexpeditioner.

Under 1800-talet pågick en mängd olika expeditioner i jakten på guld, elfenben, strutsfjädrar och andra lyxvaror, och expeditionerna behövde förnödenheter och utrustning i form av vapen, ammunition, filter, kokkärl, etc. i enorma mängder. För entreprenörer som vågade ta stora risker, inte minst kring plundring och överfall på sina handelsstationer, fanns samtidigt mycket pengar att tjäna.

Tack vare pionjärer som just Andersson och Ohlsson, som vågade satsa, är tidigare ökenbyar, som Walvis Bay och många andra, idag stora internationella handelsstäder.

Andersson fortsatte sina naturexpeditioner, och han skrev flera böcker om sina upptäcktsfärder. Böckerna, som även var rikt illustrerade, fascinerade den svenska publiken och sålde i stora upplagor. Fler svenskar intresserade sig för Afrika och reste dit, som en följd av Anderssons reseberättelser i böcker som "Sjön Ngami" och "Floden Okavango".

Andersson skickade hem unika kartor över Afrika till Kungl. Vetenskapsakademien i Stockholm. Likt andra européer, så även den välkände Dr. Livingstone, upptäckte inte Andersson allt själv, utan lyssnade på infödingarnas berättelser om hur det såg ut i avlägsna områden, och ritade många av sina kartor efter dessa berättelser.

Omslaget till en av de kartor Andersson skickade hem.

The Andersson War

Anderssons och Ohlssons handelsstation i Otjimbingwe drabbades av återkommande anfall från fientliga stammar och ökenfolk. Till slut utmynnade detta i ett regelrätt krig mellan å ena sidan svensk-brittisk-namibiska styrkor och å andra sidan de fientliga piratstammarna. Genom överlägsen teknik och vapenarsenal blev kriget framgångsrikt för Andersson, och fienderna drog sig tillbaka, men de kom ändå att fortsätta utföra plundringar, om än i betydligt mindre skala. Kriget har kommit att kallas för "The Andersson War", och en brittisk tecknare har förevigat en av stridsscenerna. Kanske är det Andersson själv som sitter på knä i förgrunden?

”Handelsfursten av Damaraland”

En svensk vid namn Axel Wilhelm Eriksson skulle komma att bli en av de största, svenska entreprenörerna i Afrika. Hans livshistoria är en lika dramatisk och fantastisk, som tragisk resa som förtjänar att berättas.

Axel Eriksson föddes 1846, var son till en slaktare i Vänersborg, och kom som 20-åring till Otjimbingwe i nuvarande södra delen av Namibia år 1866. Här hade Andersson och Ohlsson startat upp en handelsstation, och Eriksson började som assistent åt Andersson, som ville ge sig ut på en av sina åtskilliga expeditioner.

De begav sig av för att utforska Kunenefloden i norra Namibia, i okända och otillgängliga trakter. Andersson var emellertid tärld av sjukdom, sannolikt en kombination av malaria och magsår. Ju längre norrut de kom, desto sjukare blev Andersson, och de namibiska expeditionsdeltagarna lämnade de båda svenskarna åt sitt öde, allteftersom de kom längre in i områden som behärskades av andra stammar.

Till slut var Andersson och hans unge assistent Eriksson helt ensam, och Andersson avled hastigt den 9 juli 1867. Eriksson begravde sin chef samma dag, men på morgonen dagen efter klagade den lokale stamhövdingen över den valda begravningsplatsen, och Eriksson tvingas gräva upp Andersson igen och fortsätta sin resa norrut.

Långt ute i den afrikanska ödemarken, utan några riktiga kartor eller annan lokalkännedom, fortsätter Eriksson sin resa med sin döde chef liggande på en vagn dragen av antingen oxar eller hästar. Först tre dagar senare stannar

han på säker mark, i tron att de fortfarande är i Namibia, men i själva verket har de passerat gränsen till Angola. På en plats mitt ute i bushen, som Eriksson beskriver ungefär som ”under ett träd, bredvid en stor myrstack”, begraver han för andra gången sin chef.

Platsen, som efter Erikssons beskrivningar blev en riktig gravplats efter ett tag, besöktes av en svensk expedition från Projekt Afrikafararna för bara något år sedan, då bilderna är tagna. Ingen visste helt säkert var graven låg, men en kvinna ifrån trakten mindes att hon hade sett något som liknade en gravplats. Med henne som guide lyckades man slutligen finna Anderssons gravplats...

Efter att ha begravt sin chef i ödemarken, bestämmer sig Eriksson för att fortsätta affärsrörelserna, och försöka ta över Anderssons verksamhet. Han återvänder till Anderssons handelsstation i Otjimbingwe, kontaktar den andre delägaren, Anders Ohlsson, som sannolikt ser en god entreprenör i Eriksson, och han får driva handelsrörelsen vidare. Dock beslutar sig Eriksson för att lägga ner själva stationen i Otjimbingwe, eftersom den ligger i ett oroligt område, som fortfarande drabbas av överfall från piratstammar. Han slår sig ihop med den lokale, fredlige stamhövdingen, chief Zeraua, och bygger en ny handelsstation i Omaruru, 15 mil norrut. Förmodligen finansieras projektet med stöd från Ohlsson. Omaruru kom att bli en mycket betydelsefull handelsplats, och den stad som växte fram kan sägas grundades av svenskar.

Erikssons strategi är allt annat än traditionellt kolonialpolitisk. Han bygger hela sitt kommande imperium tillsammans med lokalbefolkningen, inte för att utplåna den. Han anställer stora mängder namibier, ger anständiga löner, och blir mycket nära vän med flera av familjerna i lokalområdet. Han gifter sig också så småningom med dottern till en lokal storhövding, chief Kambazembie, som ännu idag är en omtalad person i områdets historia.

Eriksson kom att bygga sitt imperium på en kombination av jakt, boskapshandel och handel med varor till andra expeditioner. På grund av tyskarnas ockupation av Namibia flyttar han ännu en gång sin handelsstation och hela sitt imperium, denna gång till hamnstaden Mossamedes (nuvarande Namibe) i södra Angola, eftersom han skarpt ogillade tyskarnas sätt att behandla namibierna. Han började nu också fundera på att köpa upp boskap och starta en boskapsled från området i Angola till guldgruvorna i Johannesburg och Pretoria, en resa på omkring 400 mil!

Bilderna visar transporter med oxar och vagnar i det afrikanska landskapet.

För att finansiera sina boskaps- och varulagerinköp, bedriver Eriksson i likhet med många andra européer en mycket framgångsrik jakt i området. Man jagar storvilt, och världsmarknaden är besatt i att få tag på elfenben och strutsfjädrar. Han gör fullkomligt lysande affärer och har åtminstone ett 60-tal lokala, afrikanska jägare anställda, förutom ett antal mycket skickliga svenskar. Inemot 40 personer, lokala och en hel del svenskar, var sysselsatta på handelsstationen i Omaruru enkom. Erikssons boskaphantering kräver många anställda på de olika farmerna i området, och för att driva boskapen på den långa resan till Johannesburg. Totalt har Eriksson sannolikt haft närmare 1 000 anställda i olika omgångar.

Att driva boskapshjordar från Angola till Johannesburg var en minst sagt komplicerad resa. Det fordrades tillgång till stora mängder färskt vatten och bete, vilket var svårt att hitta, eftersom sträckan antingen bestod av otillgängliga bergsområden eller enorma öknar, som Kalahari.

Mer tillgängliga områden beboddes ofta av fientliga piratstammar, som gärna överraskade och plundrade handelskaravaner, och stora delar av Namibia var otänkbart för Eriksson, eftersom tyskarna härjade där.

Men Eriksson var fast besluten, och kom att driva framgångsrika boskapsleder under flera år. Varje boskapsdrift omfattade 1 500-2 000 djur. Omkring 20 % av djuren förlorades varje resa på grund av torkan och de svåra förhållandena.

Eriksson skrev brev hem till Sverige vart tredje år, och beskrev att det tog honom ett par år att fullborda en sådan resa. Ändå innebar varje lyckad resa en stor kas-
saframgång, trots alla risker och omkostnader.

Följ den streckade linjen på kartan i Erikssons fotspår. 400 mil...

Huvudleden i Angola delas fortfarande av boskap och människor...

Otillgängliga serpentinvägar i de angolanska bergen vid kusten.

Kanske hade Eriksson ändå satsat för stort, och riskerat alltför stor del av sin förmögenhet på denna boskapshandel. 1896 rasade en av södra Afrikas största epidemier av boskapspest, och i princip all boskap slogs ut och förflyttning av kreatur förbjöds. Svensken Axel Eriksson, som inte bara byggt ett enormt imperium med massor av anställda och en jättelik förmögenhet åt sig själv, utan som också i allra högsta grad hade bidragit till Namibias och hela södra Afrikas socioekonomiska utveckling, förlorade nästan allt han ägde. Han försökte genomföra stora boskapsvaccinationer, och lyckades dra igång en ny handelsresa efter några år, men 1901 dog han i en massiv hjärtinfarkt, utfattig, hos bekanta på farmen Orupupa utanför staden Grootfontein i Namibia.

Från Afrika till Kivik

För att bygga upp sitt handelsimperium av boskap var Axel Eriksson beroende av att pålitliga personer byggde rancher längs färdvägen. Rancherna fungerade som uppsamlingsplatser, dit han kunde driva boskapen för bete och vatten. I Angola hade Eriksson flera goda vänner som hjälpte honom, och som var del i byggandet av det svenskägda handelsimperiet. Längs färdvägen byggde svenskar med namn som Svanström och Svanberg upp enorma rancher med betesmöjligheter, och de hjälpte Eriksson att köpa upp ny boskap från lokala bönder, medan han själv drev redan uppköpt boskap mot Johannesburg och Pretoria.

En av dessa vänner till Axel Eriksson var svensken Carl Edward Bergh.

Carl Edward Bergh föddes på Kronetorp i Malmö den 22 augusti 1853, och kom ner till Afrika i en första omgång 1874. Han arbetade då som en slags kontorschef på Erikssons handelsstation i Omaruru, och ledde även ett antal framgångsrika jaktexpeditioner. Genom de många expeditionerna kom Bergh att lära känna södra Afrika mycket väl, och så även dess infödingar.

1879 flyttade Bergh så tillbaka till Sverige, för att hjälpa till i faderns företag, Barkman & Berghs butik på Stortorget i Malmö. Han kom att stanna i Sverige ända till 1890, då han äventyrslysten återvände till Afrika, beredd att delta i Erikssons utvidgade handelsplaner.

På expedition, maj 1893. Bergh t.v. uppe i vagnen.

Bergh, 1892.

Carl Edward investerade 1894 i markköp och i att bygga en farm längs Erikssons handelsväg. Farmen låg vid Kaffu, två dagsmarscher från Humbe.

Kongofararen och löjtnanten Peter Möller beskrev i ett brev Berghs farm och omgivningarna på följande målande sätt:

”Kaffu låg mitt i vildmarken. På den ena sidan flöt Kunene mellan höga vassar, på den andra spred sig ett parkliknande landskap, där flockar av den graciösa impalla-antilopen betade /.../ Gården var omgiven av en stockpallisad, i vars springor man under natten kunde höra hyenorna flåsa och vädra; lejonens rytande hördes stundom ej långt borta.”

Lägerplats vid Kunene, 1894. Sittande t.v. om bordet Eriksson och t.h. Bergh.

Som vi redan visat blev expeditionerna oerhört lyckade, både i jakten på strutsfjädrar, antilopskinn och elfenben, och i drivandet av boskap till guldgruvorna i Johannesburg och Pretoria. Carl Edwards förmögenhet växte.

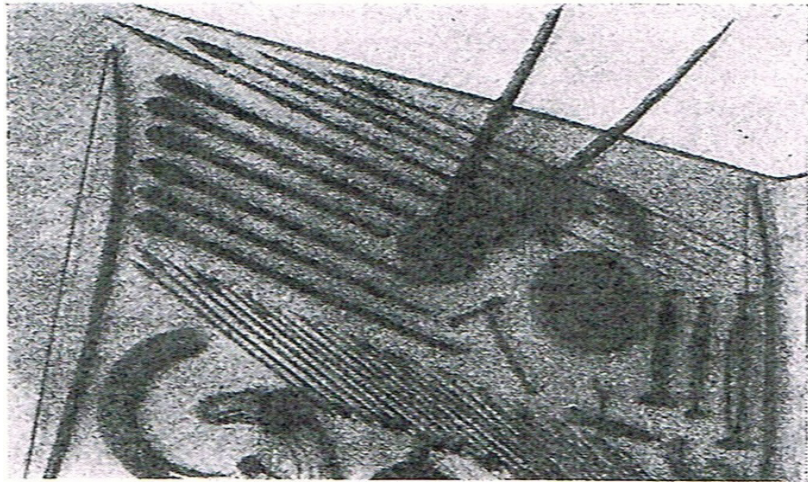

Så kom kraschen 1901, då Erikssons handelsimperium slogs i spillror. Även om Eriksson bar de stora ekonomiska riskerna, blev kraschen kännbar för många svenskar. Så även Bergh, som i omgångar skickade efter pengar från Sverige för att kunna fortsätta köpa upp boskap och därmed fortsätta handeln. Han stannar förgäves ytterligare ett par år på sin farm, men ger upp och återvänder 1903 till Sverige.

Resterna av Berghs gård, funna vid Projekt Afrikafararnas resa i området, augusti 2013.

Väl hemkommen till Sverige, avlider Carl Edwards fader, Peter Bergh, och efterlämnar en god summa pengar. Fadern hade också 1899 investerat i ett sommarvise på Kivik, gården Bergdala vid Skogsdala. Carl Edward bosätter sig på gården, och i hallen ordnade han en utställning över sina imponerande trofésamlingar av

afrikanskt djurliv och etnologiska föremål, bland vilka räknades dolkar och giftpilar, som noga låstes in i skåp, och en pipa med två huvuden, ur vilken man kunde låta röken från två olika slags tobak blandas. En släkting till Carl Edward, Claes Hommerberg, som skrivit en krönika över honom, mindes hur han imponerades av samlingarna.

Ur samlingarna på Bergdala; horn av oryxantilop, flodhästbetar och en dolk, som var en gåva från en hövding.

Carl Edward gifte sig med Augusta Areskoug år 1907. Äktenskapet tycks ha varit lyckligt, och Augusta tog väl hand om sin make, som enligt uppgift var tämligen nedgången av åren i Afrika. Han var aldrig någon lantbrukare, och under nödåren runt första världskriget avvecklade han det lantbruk som var kopplat till Bergdala. Några år senare sålde han gården och bosatte sig istället på Kiviks Esperöd.

Om vintrarna under större delen av 1920-talet vistades paret endera i Frankrike eller på Kanarieöarna, medan somrarna tillbragtes på Kivik, dit många släktingar samlades. Bergh var en god berättare, och hördes ofta tala om de mustiga äventyren under åren i Afrika, stundtals kryddade med äventyrarens känsla för dramatik i hur han ”en gång hade skjutit en krokodil på trehundra alnar”. Hans berättelser varvades gärna med en smula ironisk humor, och på frågan vilken religion afrikanerna hade som han hade mött, svarade han:

- Religion och religion. Di har ingen religion. Di dricker vad man ger dem.

Bergdala, 1902.

Tyvärr efterlämnade Bergh inga memoarer, men många minnen hos släktingar och vänner. Carl Edward var svåger med den kände Kivikskonstnären Karl Aspelin, och har alltså fortfarande släktingar på Kivik i Erland och Gert med familjer. Den 12 juni 1934 avled Bergh, och hans afrikanska samling skänktes till Malmö Museer - tyvärr inte till Kiviks Museum.

Efter Afrikafararna

Den europeiska och framför allt svenska närvaron i södra Afrika mattades av efter den totala ekonomiska kraschen 1901. Många svenskar förlorade stora pengar, och ryktet om kraschen och hur det gick för Eriksson spred sig hem till Sverige. Samtidigt fanns det pengar kvar att tjäna, men efter 1902 var det stora företag som etablerade industrier i området. Många minnen av dessa svenska pionjärer finns dock kvar. I staden Windhoek i Namibia finns gatunamn uppkallade efter Andersson och Eriksson, och en av passageplatserna över Kunenefloden heter fortfarande Eriksson's Drift.

Man kan utan tvekan hävda att Eriksson var en av de pionjärer som startade den socioekonomiska utvecklingen i Namibia, en utveckling som emellertid kom att stanna av helt i och med att Tyskland ockuperade området i slutet av 1800-talet. Den tyska imperialismen var inte vacker, och vad som närmast kan betraktas som ett folk- och kulturmord ägde rum i landet. Namibias historia kom efter att både svenskar och tyskar lämnat området att bestå av fortsatt ockupation från bland annat Sydafrika, och landet har först nyligen blivit självständigt. I samband med en utställning, som den svenske historikern Christer Blomstrand byggde i Windhoek, kom landets president på besök och hyllade den svenska delen av Namibias historia som en fredlig och mycket positiv period, för att den byggde på lokalbefolkningens medinflytande.

Å andra sidan kan varken svensk eller någon annan europeisk närvaro i Afrika under kolonialismens dagar, och lika lite dagens europeiska så kallade biståndsnärvaro i Afrika, bara försvaras. Vi européer måste bli medvetna om hur vi alltid, genom vår närvaro och oavsett om den är fredlig eller inte, påverkar redan existerande kulturer. De svenskar som skapade sig förmögenheter i Afrika, gjorde det på bekostnad av att naturtillgångar exploaterades, även om det skedde i samråd och samverkan med lokalbefolkningen. Till exempel ändrades för alltid Namibias flora och fauna på grund av européernas, och däribland svenskarnas, härjningar. Jakten på elefanter och strutsar utrotade inte bara dessa djurarter helt i vissa områden, utan satte sin prägel på hela ekosystemet. Och att dra fram tusentals djur över grönskande områden, gång efter annan, skapar svårläkta sår i naturen. Den europeiska närvaron skapade och bidrog också till ytterligare spänningar mellan redan existerande stamsamhällen, och förekomsten av moderna vapen underlättade inte konflikternas fredliga lösning. Den svenska närvaron i Afrika är en fascinerande historia om entreprenörskap och äventyr, men den lämnade inte den afrikanska kontinenten eller ursprungsbefolkningen oförstörd.

Tack till Vänersborgs Museum och Projekt Afrikafararna!

Berättelserna om de svenska Afrikafararna kommer från Projekt Afrikafararna, och bilderna har vi tacksamt fått låna från detta projekt och från Vänersborgs Museum. Under många år har historikern Christer Blomstrand forskat på dessa Afrikafarare i ett projekt tillsammans med Karl Grandin från Kungl. Vetenskapsakademien och Peter Johansson, chef för Vänersborgs Museum, som har landets kanske förnämsta samlingar av afrikanska djurarter, insamlade och skänkta av Axel Eriksson på 1880-talet.

De tre forskarna har tillsammans och var för sig gjort resor i de svenska Afrikafararnas fotspår, och flera av bilderna i vår utställning kommer från den senaste expeditionen som gruppen gjorde tillsammans i augusti 2013.

Fr.v. Karl Grandin, Kungl. Vetenskapsakademien; historiker Christer Blomstrand; Peter Johansson, chef Vänersborgs Museum.
Vid besöket på Charles John Anderssons grav, Angola, augusti 2103.